

Miesto socialinis ekonominis kontekstas ir tautinio tapatumo raiška: Visagino miesto atvejis²⁰

Liutauras Labanauskas

LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS, SOCIOLOGIJOS INSTITUTAS

A. GOŠTAUTO G. 11, LT-01108 VILNIUS

EL. PAŠTAS: LIUTAURAS.LABANAUSKAS@GMAIL.COM

Etniškumo studijos, 2014/2. P. 125–143 © Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2014

SANTRAUKA: Transnacionalinių bendruomenių formavimasis daugiausia vyksta dėl tarptautinės migracijos procesų ir dažnai analizuojamas tarptautinės migracijos kontekste. Daug rečiau mokslinėje literatūroje nagrinėjama miesto, kaip sociokultūrinės erdvės, migrantų kilmės šalies, kaip *tėvynės*, konteksto ir tautinio tapatinimosi formų sąveika, šių formų ir sąveikos kompleksiskumas. Siekiant užpildyti šį akademinį vakuumą straipsnyje nagrinėjamos Visagine gimusių asmenų patirtys ir pristatomos kokybinio tyrimo (15 giluminių interviu su rusakalbiu jaunuimu Visagine), atlikto vykdant LMT finansuojamą projektą *Globalizacijos (transnacionalizmo) poveikis valstybinio ir tautinio tapatumo fragmentacijai (LIVE)* išvalgos. Taip pat atsakoma į klausimą, kokias politinių, socialinių, etninių, kultūrinių ir kalbinių tapatumų fragmentacijas administracinėmis ribomis apibrėžtame mieste sukuria saistymasis su keliomis valstybėmis, gyvenant *vietoje*, kurios atsiradimą lėmė *planinė imigracija* iš buvusios TSRS valstybių.

Pagrindiniai žodžiai: Visaginas, Lietuva, Rusija, *planinė imigracija*, tautinis tapatumas.

Įvadas

Žemės teritorija yra juridiškai padalyta į nacionalines valstybes, tačiau globalizacija reiškia socialinius, ekonominius, kultūrinius ir demokratinius procesus, kurie vyksta ne tik nacionalinėse teritorijose, bet ir už jų ribų (Kearney 1995). Valstybės užduotis, pasak Kearney, yra saugoti sienas, suteikti ar riboti pilietybės teises ir vykdyti užsienio politiką. Tačiau transnacionaliniai ir globalūs individų ar bendruomenių, taip pat ir apibrėžiamų pagal etniškumą, interesai dažnai konfliktuoja su valstybių jurisdikcija ir galia. Tokie konfliktai gali būti vadinami *transvalstybiniais* (angl. *trans-statal*) (Kearney 1995). Ši savoka taip ir nepaplito moksliniame diskurse, bet problematika, kurią kelia autoriai rašydami

²⁰ Straipsnis parengtas vykdant LMT finansuojamą projektą *Globalizacijos (transnacionalizmo) poveikis valstybinio ir tautinio tapatumo fragmentacijai (LIVE)*. Sutarties Nr. VAT-41/2012.

apie globalizaciją ir transnacionalizmą, apima būtent *transvalstybiškumo* kontekstą (Kearney 1995).

Mokslinėje literatūroje neretai tarpusavyje priešingai globalizacijos ir valstybiškumo, tautinio tapatumo, tautinio identiteto ar tautiškumo sąvokos. Čia galima išskirti tris požiūrius. Pirmasis: globalizacija yra pavojus tautinei valstybei ir kelia jai naujus prisitaikymo ir išlikimo iššūkius. Dažniausiai tokių globalizacijos pesimistų nagrinėjamos temos – transnacionaliniai globalaus kapitalo ir migracijos srautai, globalių nelygybės ir hegemoninių komunikacijos formų atsiradimas bei laiko ir erdvės *suspaudimas* (Giddens 1990; Smith 1995, cit. Morris 1997). Antrasis požiūris – optimistinis. Globalizacija yra pageidautina, nes tauta, kaip uždaras etnis ir teritorinis darinys, yra nesuderinama su globalia modernaus pasaulio politine, ekonomine, socialine, kultūrine ir moraline (vertybine) tvarka, o didžiausi tautiškumo skeptikai ir globalizacijos optimistai laikosi požiūrio, kad tauta yra jau atgyvenęs nebeveiksmingas socialinis darinys. Trečiuoju požiūriu teigiama, kad formaliai nepriklausomos valstybės, kurios daugeliu atveju turi apibrėžtą teritoriją ir yra konstruojamos pagal kolektyvinį tautinį (etninį) identitetą ar identitetus, įtraukiamos į sudėtingą tarpvalstybinių organizacijų tinklą, globalų teisinį reguliavimą ir tikrai tarptautinę bendruomenę (Holton 2011; Smith 1995: 1, cit. Morris 1997). Kitaip tariant, tautos ir tautinis identitetas yra globalios pasaulio tvarkos dalis. Keičiasi (nyksta) ne tautos ar tautiniai identitetai, o greičiau jų struktūra ir funkcijos (Holton 2011).

Remiantis trečiuoju požiūriu, tautinis identitetas tampa ne tiek skirtumo ar kitoniškumo žymekliu, bet labiau stabilumo, pastovumo ženklu socialinės klasės, priklausymo nacionalinei bendruomenei kontekste. Étienne'as Balibaras (1991, cit. Morris 1997) argumentuoja, kad nors moderni valstybė ir suteikia lygias priklausymo teises ir galimybes savo piliečiams, egzistuoja vidinės ir išorinės ribos, kuriomis apibrėžiama *nacionalinė bendruomenė*. Taigi galima kelti klausimą, kas priklauso nacionalinei bendruomenei, o kas ne. Yasemin Soysal (1994: 135, cit. Morris 1997) identifikuoja užsieniečių teisių tarptautiškėjimo tendencijas, bet kartu pastebi, kad išsigalėję globalūs diskriminacijos ir nelygybės mechanizmai sukuria minėtą *teisių igyvendinamumo deficitą*, kuris paprastai kalbant reiškia, kad formalios teisės nebūtinai garantuoja visą socialinę įtrauktį ir priklausymą nacionalinei bendruomenei. Globalizacijos procesų studijos neretai palieka nacionalinių bendruomenių viduje vykstančių reiškinių analizę nuošalyje (Morris, 1997). Nacionalinių interesų ir tarpvyriausybinių ir transnacionalinių institucijų kontekste etninės bendruomenės, gyvenančios nacionalinės bendruomenės apsuptyje, irgi lieka nuošalyje. Tačiau kadangi globalizacijos reiškinio nagrinėjimas koncentruojasi ir ties įtampų ir prieštaravimų laukais, į šį lauką turėtume sugrą-

žinti ir nacionalinių bendruomenių sociologinių tyrinėjimų analizę (Morris 1997). Šiame straipsnyje būtent ir siekiama išnagrinėti nacionalinės bendruomenės apsuptyje gyvenančių etinės bendruomenės(-ių) atstovų (jaunų rusakalbių, gyvenančių Visagino mieste) įtampų ir prieštaravimų laukus.

Metodologinės tyrimo gairės: rusakalbiai Visagine ir globalizacijos kontekste

Straipsnyje analizuojami penkiolikos Visagine gimusių, sąlyginai jaunų (gim. 1980–1990 m.) rusakalbių asmenų – Lietuvos piliečių – tautinio identiteto darybos aspektai ir siekiama atsakyti į klausimą, kokias gyventojų priklausymo ir / ar nepriklausymo nacionalinei bendruomenei demonstravimo variacijas konkrečiame mieste gali sukurti tautinių tapatumų konkurencija, kokie nacionalinių bendruomenių privalumai ir trūkumai ją lemia ir kaip ji reiškiasi²¹. Giluminiai interviu, kuriuose atsiskleidžia jaunų Visagino rusakalbių gyventojų patirtys, vertinimai ir nuomonės apie vietą ir pasaulį, kuriame jie gyvena, su kiekvienu asmeniu truko nuo 50 min. iki 2 val. Ši grupė tyrimui buvo pasirinkta dėl dviejų priežasčių. Pirma, informantai, gimę 1980–1990 m., yra jauni savo amžiumi ir gyvenimiška patirtimi. Antra, informantai gali būti laikomi antrosios arba trečiosios kartos imigrantais iš buvusios TSRS šalių, kurių tėvai / seneliai / globėjai atvyko gyventi dar į tuometinę Tarybų Lietuvą, o informantai jau gimė ir užaugo totalitarinės valstybės pabaigoje ir istorinio lūžio – Berlyno sienos griuvimo – laikotarpiu. Giluminiai interviu su informantais buvo atlikti 2013 m. kovo – rugpjūčio mėn. Visagino mieste. *Rusakalbio* sąvoka, apibūdinanti informantus, nebūtinai išimtinai siejama su rusų tautybe, ji apibūdina tyrimo informantų bent vieno iš tėvų kilmę ir tapatinimąsi būtent su rusais, taip pat informantų tėvų istorinių saitų su Rusija pripažinimą (tyrimui buvo atrinkti tik tokie informantai, kurių bent vienas iš tėvų / senelių / globėjų buvo rusų tautybės). Svarbu atsižvelgti ir į tai, kad *rusakalbio* sąvokos sklaida gali būti veikiami politinio ir žiniasklaidos diskurso, todėl siekiant to išvengti rusų ar rusų etninės mažumos ar rusakalbių sąvokos esminė dedamoji straipsnyje – (gimtosios) rusų kalbos vartojimas, informantų suvokiamas kaip jiems svarbi ir priimtina tapatinimosi forma.

Transnacionalinių bendruomenių formavimasis daugiausia vyksta ir dažniausiai analizuojamas tarptautinės migracijos kontekste, tačiau šiuose tyrimuose retai paliečiamas migracijos ir tautinio identiteto formų kompleksiš-

²¹ Autorius dėkoja Lietuvos edukologijos universiteto ir Kazimiero Simonavičiaus universiteto studentams už pagalbą transkribuojant ir atliekant pirminį interviu informacijos kodavimą.

kumas ar analizuojami nauji tautinio tapatumo konstravimo būdai. Atskirų valstybių etninių grupių tautinio identiteto formų kompleksiskumas tyrinėjamas dar rečiau. Straipsnyje siekiama užpildyti šią tyrimų spragą remiantis rusakalbio jaunimo Visagine atvejo analize. Tyrimo metu analizuojama, ar valstybė, patirdama transnacionalizmo iššūkius, išlieka svarbiu jaunų piliečių ir / arba lietuvių kilmės asmenų identiteto resursu, keliant klausimą, kuri valstybė yra svarbesnė: ta, kurios formalią pilietybę asmuo turi, ar ta, kuriai jis (ji) jaučiasi priklausęs? Straipsnyje remiamasi prielaida, kad globalizacija daro poveikį ne tik su migracija susijusiems kontekstams, bet ir tiems lokaliems kontekstams, kurie tradiciškai suprantami kaip neveikiami globalizacijos procesų. Valstybinis ir nacionalinis tapatumas susijęs su modernia nacionaline valstybe ir jos dominuojančia ideologija, kuri labiau pabrėžia piliečių santykį su valstybe ir jų teises, nei etnines ir kultūrinės šaknis (Eriksen 1997). Globalizacija kvestionuoja tapatumų santykį su valstybe(-ėmis). Globalizaciją kaip socialinius, ekonominius, kultūrinius ir demografinius procesus, kurie vyksta nacionalinės valstybės viduje ir peržengia jos ribas (Kearney 1995), ir transnacionalizmą – saistymąsi su keliomis valstybėmis (Glick Schiller, Szanton Blanc 1993) – galima analizuoti kaip iššūkius nusistovėjusioms tautinio ir valstybinio tapatumo sampratoms. Jauno amžiaus informantų, užaugusių ir socializuotų globalizacijos procesams atviroje visuomenėje, pasirinkimą nulėmė ir tyrimu keliamas probleminis klausimas: kaip šie žmonės patiria (nepatiria) etninio ir nacionalinio identitetų transformacijas ir jų fragmentacijas? Koks yra kilmės, gyvenamosios vietos, santykio su valstybe(-ėmis), istorija, kalba, tradicijomis ir kt. vaidmuo jų tautinio identiteto raiškoje; kaip tam tikros grupės jaunimas konstruoja savo tautinį identitetą atsižvelgiant į globalizacijos procesus.

Globalizacijos perspektyvoje nacionalinė valstybė atsiskleidžia kaip prarandanti savo monopolį tautai (Sassen, 2006; Basch, Glick Schiller, Szanton Blanc 2005; Appadurai 1996; Parekh, 2008). Antropologai ir sociologai taip pat kalba apie globalizacijos procesų metu besikeičiančias valstybės strategijas, nukreiptas į jos teritorijoje negyvenančią tautą (Stewart 2003). Mokslinė literatūra apie tautines grupes Lietuvoje (ir su Lietuva susijusias) nagrinėja adaptacijos strategijas, jų integraciją, asimiliaciją, marginalizaciją, istorinius aspektus (Kasatkina 2009; Kasatkina, Leončikas 2000; Kasatkina, Leončikas 2003; Kasatkina 2003; Baločkaitė 2010; Šliavaitė 2012). Tačiau rusakalbio jaunimo tautinio tapatumo globaliuose ar lokaliuose specifiniuose kontekstuose tema Lietuvoje yra nepakankamai nagrinėta. 2005–2006 m. ir 2007–2009 m. Vytauto Didžiojo universiteto Socialinės antropologijos centras ir Socialinių tyrimų institutas vykdė du tautinio tapatumo projek-

tus. Buvo tiriami identitetų raiškos būdai, socialinė atmintis, kultūrinis tęstinumas ir kaita vykstant globalizacijai (Čiubrinskas, Kuznecovienė 2008; Čiubrinskas 2011), taip pat kilmės, etniškumo, tradicijų išsaugojimo aspektai. Atsižvelgiant į tai, straipsnyje aptariamas transnacionalizmo aspektas jį suaktualinant per jaunimo tyrimą t. y. tirama, kaip ir į kokias formas transformuojasi tautinis ir valstybinis tapatumas. Jaunimo tyrimai Lietuvoje buvo sistemingai atliekami nuo 1975 iki 1993 m. (Taljūnaitė 1992; Taljūnaitė 2008), jaunimo (studentų) tapatumo klausimus (kiekybiniu aspektu) nagrinėjo Antinienė (2005), Liubiniene (1998) ir Ranonytė (2004). Tačiau jaunimo tautinio tapatumo kokybiniai tyrimai, kurie pabrėžtų jaunimo santykį su valstybe ar valstybėmis (dėl technologinių pasikeitimų, emigracijos, demografinio senėjimo, švietimo internacionalizacijos) Lietuvoje nebuvo atliekami. Lietuvoje buvo tirta tik europeizacijos procesų įtaka identitetų konfigūracijai (Matulionis 2009; Matulionis 2005).

Kaip rašo Ismailovas ir Ganieva (2013) straipsnyje apie Rusijos tautinio tapatumo konstravimą istorijos vadovėliuose, nors Rusija yra svarbus geopolitinis darinys globaliu aspektu, Rusijos piliečiai susiduria su trimis nacionalinio identiteto darybos aspektais. Pirmasis – sovietinio paveldo aspektas: Tarybų Sąjunga buvo bandymas sukurti didelę daugianacionalinę valstybę, neturint tikslo sukurti vieningą imperiją ar vieningą tautinę valstybę. Užuoat vien tik nutautinusi, Sovietinė valstybė visgi tam tikro tautinio identiteto darybos būdu vienijo sąjungai priklausiusias valstybes (Suny, Martin 2001, cit. Ismailov, Ganieva 2013), ir tai buvo viena iš nedaugelio valstybių, kuri nacionalinį „formavimą“ vykdė ne visos valstybės lygmeniu, bet antriniu kiekvienos sovietinės respublikos lygiu (Brubaker 1994, cit. Ismailov, Ganieva 2013). Antrasis aspektas – tai pilietinio (etninio-tautinio) tapatumo dichotomija, apimanti klausimą, kaip sujungti ir sutaikyti dvi priešingas tautinio tapatumo darybos koncepcijas – įtraukiantį pilietišką tautiškumą (*Rossijskij*) ir priešingą jam – atskiriantį (angl. *exclusive*) etninį tapatumą (*Russkij*), apibrėžiamą objektyviais kriterijais, tokiais kaip kultūra, kalba ir religija (Tolz 1998, cit. Ismailov, Ganieva 2013). Trečiasis aspektas – Rusijos priklausymas ar nepriklausymas vakarams. Viena vertus, Rusija suvokiama kaip turinti vakarietišką kultūrą ir vakarų vertybes, kita vertus, pabrėžiamas Rusijos kaip unikalios daugiatautės bendruomenės įvaizdis, kuris skiriasi nuo kitų Europos valstybių ir yra visiškai priešingas JAV darinys (Ismailov, Ganieva, 2013). Šių autorių nagrinėti aspektai atsiškleidžia ir šiame straipsnyje pristatomame empiriniame tyrime.

Visagino rusakalbio jaunimo naratyvai: giluminių interviu įžvalgos

Atlikti giluminiai interviu apėmė tokių temų kaip tautybė, gyvenimas Lietuvoje, sąsajos su Lietuva ir Rusija, tėvų atvykimo į Lietuvą istorija ir tėvų migracijos įtaka informantų gyvenimui, karjerai. Klausimai apėmė ir tokias temas kaip nutylėjimai apie savo tautybę privačioje, darbo ar profesijos srityje, diskriminacijos dėl tautybės patirtys, savo padėties ir statuso visuomenėje vertinimas ir priklausymas organizacijoms. Kadangi neįmanoma išsamiai išanalizuoti visų temų, šiame straipsnyje daugiau dėmesio skiriama Peterio Schucko (1989) išskirtiems „nepriklausomiems“ pilietybės kintamiesiems ir jų analizei. Šie kintamieji – tai pozicija darbo rinkoje, gyvenamoji aplinka ir švietimo sistema. Tačiau straipsnyje jie analizuojami ne formaliai, bet remiantis giluminių interviu informacija, t. y. analizuojant šiuos kintamuosius neformaliai tikimasi užčiuopti ir neformalius socialinės klasės, (ne)priklausymo nacionalinei bendruomenei ir diskriminacijos aspektus.

Atominė elektrinė kaip įsivaizduojamas Visagino centras

Visaginas, (buvęs) vienos srities (atominės energetikos) pramonės miestas, apgyvendintas ekonomiškai privilegijuotais darbuotojais iš Rusijos ir buvusių TSRS šalių, buvo geografiškai ir kultūriškai naujas dirbtinis 1973 m. sukurtas socialistinis darinys (Baločkaitė 2010). Būtent tai ir nulėmė sudėtingą miesto politinę, ekonominę, socialinę ir kultūrinę charakteristiką (Baločkaitė 2010), nes po TSRS iširimo ir Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo 1990-aisiais, miesto bendruomenei tarsi teko iš naujo „atrasti Lietuvą“: išmokti lietuvių kalbą, pažinti lietuvių tradicijas, išmokti istoriją, švęsti tautines šventes ir pan. Tuo pat metu miesto žmonėms reikėjo iš naujo sukurti diasporinius ryšius su kilmės šalimis, susiduriant su vizų ir kelionių suvaržymais, ir, gyvenant vadinamajame „artimajame užsienyje tarp tėvynainių“ (*в ближнее зарубежье между соотечественниками*), dalyti lojalumą dviem valstybėms (Baločkaitė, 2010). Pasak minėtos autorės, Visagininui svarbu atrasti naują tapatumą ir naują plėtros trajektoriją. 2001 m. Baubino ir Burneikos (2001) straipsnyje buvo analizuojami Ignalinos AE uždarymo padariniai regionui ir pristatomi 1999 m. Visagino miesto gyventojų apklausos duomenys (N=338), kurie parodė, kad absoliuti dauguma Visagino gyventojų neatsieja miesto ir Ignalinos atominės elektrinės. Po elektrinės uždarymo pusė minėto tyrimo respondentų teigė išvyksiantys iš miesto. Nors vėliau buvo sukurta nemažai Visagino ekonominės ir socialinės

plėtos programų bei strategijų, Visagino miesto identiteto centre liko atominė energetika. Dauguma miestą stačiusių specialistų buvo atvykę iš Sovietų Sąjungos. Dabar tokie žmonės vadinami imigrantais, tačiau dešimtmečiai gyvenimo ir darbo Lietuvoje leidžia tokius žmones laikyti ir etninėmis mažumomis (Šliavaitė 2012). Ignalinos atominė elektrinė galėtų būti apibūdinta kaip etninės ekonomikos pavyzdys (Šliavaitė 2012). Visagino atsiradimas buvo sąlygotas darbo migracijos idėjos, tad šį miestą galima apibūdinti kaip dirbtinę salą, kurios etninio, kultūrinio ir kalbinio kitoniškumo buvo neįmanoma nenumatyti iš anksto (Lichačiova 2013). Panašiai mano ir tyrimo informantai:

Visaginas buvo toks miestas, kur labai daug dėmesio nekreipė. Jis, žodžiu, nuošaly visada buvo ir tas jautėsi labai stipriai. (18:14, LL3, moteris, 31 m.)

Atvyko statyti miestą, buvo jauni specialistai, baigė universitetus. Mama iš Baltarusijos, tėvas iš Rusijos. <...> 1975 miesto pradžia, statybų pradžia. Nukreipė juos čia. (00:51, LL8, moteris, 28 m.)

Mūsų miesto žmonių specifika ta, kad dauguma žmonių dirbo elektrinėj. <...> Skiriasi jų požiūris į gyvenimą, įdarbinimą, ir jiems tikrai buvo socialinis šokas, kai buvo tas atleidimas. (17:40, LL8, moteris, 28 m.)

Atominė elektrinė jaunimui net ir po uždarymo lieka įsivaizduojamu Visagino centru. Pavyzdžiui, vieno informanto išsilavinimo siekimas ir mokykloje planuota įgyti (ir vėliau įgyta) specialybė buvo siejama su atominė energetika, nes toks profesijos pasirinkimas užtikrino darbo vietą atominėje elektrinėje:

Aš dirbau elektrinėje. Po to, kai sustabdė pirmąjį bloką ir buvo personalo atleidimas didelis, mane atleido kaip patį jauniausią. Po to kitoj įmonėj aš dirbau irgi su [atominė] energetika ir dabar kur aš dirbu irgi su [atominė] energetika, bet Lietuvoj jina nėra vystoma ta sritis. (32:26, LL4, vyras, 31 m.)

Taigi „siauros“ specialybės pasirinkimas, viena vertus, sudarė prielaidas informanto ilgalaikiai karjerai atominės energetikos srityje, kita vertus, specializacija atominės energetikos srityje tapo informanto nuolatinių svarstymų ir abejonių dėl savo pasirinkimo objektu. Minėtam informantui atleidimas iš elektrinės buvo jo gyvenimą ir šeimą destabilizuojanti patirtis, todėl jis domėjosi emigravimu į kitą valstybę galimybėmis. Tapimą profesiniu ar technologiniu emigrantu (Holton 2011) jo atveju sunkino šeiminių padėtis, todėl informantas lemiamo sprendimo dėl išvykimo interviu metu dar nebuvo priėmęs.

Rusų ir lietuvių kalbų vartojimo socialinės erdvės

Nuo socialinės erdvės formalumo (matomumo) lygio skiriasi ir informantų rusų kalbos vartojimas. Remdamiesi interviu galime teigti, jog kuo labiau

neformalesnė socialinė aplinka, tuo laisviau kalbama rusiškai (pvz., draugų vakarėlis). Formalizuota aplinka labiau įpareigoja rusakalbius kalbėti lietuvių kalba (1 lentelė).

1 lentelė. Rusų ir lietuvių kalbų vartojimo socialinės erdvės

Rusų kalba / neformali aplinka	Lietuvių kalba / formali aplinka
<p>Šeima: <i>Šeimoj mes niekada lietuviškai nekalbam</i> (2:16, LL1, vyras, 34 m.); <i>Su mama mes rusiškai bendraujam.</i> (4:14, LL1, vyras, 34 m.)</p>	<p>Darbo aplinka: <i>Kai mes susitinkam ligoninėj, tai abu lietuviškai kalbam.</i> (25:44, LL1, vyras, 34 m.) [Gydytojas informantas pasakoja apie seserį gydytoją.]</p>
<p>Neformalios draugų grupės: [Rusiškai kalbėti] <i>nu nebent labai neformalioj, kokiam vakarėlyje.</i> (39:44, LL1, vyras, 34 m.)</p>	<p>Valstybinės institucijos (universitetas): <i>Mes bendravom visi lietuviškai dėl to, kad kažkaip universitete, prie dėstytojų irgi ten nepradėsi.</i> (39:38, LL1, vyras, 34 m.)</p>
<p>Rusų kalba Visagino mieste: <i>Lietuviškai nešnekėjau laisvai</i> (15:41, LL3, moteris, 31 m.)</p> <p><i>Visagine viskas rusų kalba, ten ir televizija rusų, radijas... Visame kame esi tarp rusų...</i> (20:50, LL3, moteris, 31 m.)</p> <p><i>Visur kalba rusų. Ateini į parduotuvę, nors viskas visur lietuviški užrašai, bet niekas nekalba lietuviškai... Pradedi lietuviškai, tai tokiom žiūri akim, ką tu ten pasakei.</i> (17:55, LL3, moteris, 31 m.)</p>	<p>Rusų kalba kitoje Lietuvos dalyje: <i>Klaipėdoje studijavau... Vyrą sutikau savo. Jis klaipėdietis. Tada viskas jau prasidėjo lietuvių gyvenimas, viskas apsivertė.</i> (20:39, LL3, moteris, 31 m.)</p> <p>Kaip namuose bendraujat? – <i>Lietuviškai, nu ir angliškai dar.</i> – O draugai? – <i>Irgi panašiai, visokiom kalbom.. Aš trim kalbom galiu šnekėti.</i> (8:48, LL3, moteris, 31 m.)</p> <p><i>Jeigu skambina klientas ir kalba rusiškai, tai jiems turbūt malonu, kad gali šnekėti su jais tikra rusų kalba.</i> (7:53, LL3, moteris, 31 m.)</p>

Viena informantė pasakoja apie pasirinkimą tarp lietuviškos ir rusiškos mokyklų Visagine (vienas jos vaikų lankė rusų darželį, kitas – rusų mokyklą). Pasak informantės, šeimoje kalbama rusiškai, o vaikams pakankamai lietuvių kalbos žinių suteiks aplinka:

Aš galvoju, kalbą jie išmoks, kaip mano kolega sako, geriau pasamdyti reikia vieną lietuvių korepetitorių, negu visų [dalykų]. Tik dėl šito. Grynai tik dėl mokslų. [Informantė vėliau pasakoja, kad lietuviška mokykla Visagine garsėja prastu parengimu] (13:38, LL8, moteris, 28 m.)

Šios informantės vaikai, susidūrę su situacija, kai negalėjo susikalbėti rusiškai, jos manymu, turi motyvaciją kalbėti lietuviškai:

Vieną kartą mes buvom Palangoj, ir jie ten pasimetė, nieko negalėjo suprast, moteris aiškina lietuviškai (ta moteris negalėjo kalbėt rusiškai), tai jai buvo šokas. Sako, mama, vesk mane į lietuvišką darželį, aš noriu išmoks lietuvių kalbą. (14:24, LL8, moteris, 28 m.)

Ji sako, kad pabijojusi vesti į lietuvišką darželį dėl adaptavimosi sunkumų. Išsamiau nepaaiškino, neįvardijo ir lieka neaišku, kokie tai sunkumai ir iš kur kyla tie sunkumai:

Vis tiek dabar ir dalykai bus lietuvių kalba. Užsiiminėja [mokosi] ta lietuvių kalba ir dainuoja muzikos mokykloj, ir aš kažkaip tai galvoju, išmoks jie tą kalbą. Vis tiek dabar ir dalykai bus lietuvių kalba. (14:48, LL8, moteris, 28 m.)

Kita informantė laisvai išmoko kalbėti lietuviškai tik išvykusi studijuoti į Klaipėdą. Iki to laiko ji lietuviškai laisvai nekalbėjo, bet turėjo valstybinės kalbos pagrindus. Lietuvių kalbos išgalėjimą gyvenime, pasak jos, nulėmė pažintis su dabartiniu sutuoktiniu, draugų ir kolegų grupės pokytis, viešoje erdvėje vartojama valstybinė kalba. Klaipėdoje gyvena 21,3 proc. rusų tautybės žmonių, bet viešoje erdvėje pagrindinė kalba yra lietuvių kalba. Lietuvių kalbos vartojimas respondentei tapo savaime suprantamu ir neginčijamu dalyku. Kalbėdama apie savo vaiko vartojamą kalbą prasitarė, kad *rusų kalbą jis mokės, kadangi pamokysim, bet lietuvių turėtų būti prioritetas*. (8:56, LL3, moteris, 31 m.)

Remdamiesi interviu medžiaga, galime teigti, kad valstybinės kalbos mokėjimas ir vartojimas informantų yra suvokiamas kaip prielaida priklausyti nacionalinei bendruomenei, įgyti išsilavinimą ir siekti ekonominės bei socialinės savirealizacijos. Tačiau kalbos mokymosi motyvacija kyla iš aplinkos kaip aplinkinių spaudimas kalbėti lietuvių kalba. Toks spaudimas iš aplinkos dažniau patiriamas atvykus į kitą Lietuvos miestą nei Visagine. Kitataučiai studentai mokymo įstaigose patiria tam tikrą priešišką elgesį dažniausiai ne iš studentų, o iš tam tikrų dėstytojų. Tai galime paaiškinti visų pirma egzistuojančiais draugystės ryšiais tarp studentų, susiformuojančių nepriklausomai nuo jų tautybės. Informantės (LL3), studijavusios Klaipėdoje, išvalgas papildė ir informanto, kuris studijavo Kaune ir Vilniuje, interviu. Jis pasakoja studijų metu pastebėjęs studentų norą jungtis į grupes pagal tautinę priklausomybę, tačiau jam tai netrūkdė užmegzti gerų santykių ir su lietuviais studentais. Pastarasis informantas teigė pastebėjęs ir tam tikrą tiesioginę ir netiesioginę diskriminacijos dėl tautybės apraiškų studijų metu. Pavyzdžiui, apsunkinamas mokymosi procesas (rašomi žemesni pažymiai, neužskaitomi darbai):

Ir mum darbai baigėsi, darbai neužskaityti dėl to, kad laikas praėjo. (30:13, LL1, vyras, 34 m.)

Pavyzdžiui, būna pusė metų, kai mokaisi kas antrą savaitę, tave prievartauja ir ten pažymiai: 5, 6, 5, 6. Pasikeičia dėstytojas, iškart 10, 10, 9, 9. (30:48, LL1, vyras, 34 m.)

Kartais patiriamas psichologinis spaudimas (lietuviškos kalbėsenos taisy-
mas, viešas pažeminimas): *Jinai (dėstytoja) sako: „Kokiame kraujyje. Oleč-
ka, nu tai kaip reikia teisingai pasakyt?“ Ir tada: „Gerai, Olia, jūs pasakot
20 kartų „kraujyje“, kad išmoktumėt tą žodį [kirčiuot]. (29:47, LL1, vyras,
34 m.)* Pabrėžtina, kad toks dėstytojų elgesys nebuvo būdingas visuose uni-
versitetuose. Anot vieno iš informantų, jis mokėsi mokykloje rusų mokomąja
kalba, todėl išvykus studijuoti jo lietuvių kalbos žinios nebuvo labai geros, ta-
čiau tai jam didesnių problemų nesukėlė. Pasak informanto, dėstytojai žiūrėjo
atlaidžiai į studentus, nemokančius lietuvių kalbos, sudarydavo pakankamai
geras galimybes gauti išsilavinimą: *Pas mus visi dėstytojai buvo tokie... Jie
sakė, kad galite rašyti bet kokia kalba, išskyrus arabų, kinų, nes aš tokių nesu-
prantu, o rusiškai, lenkiškai galit atsakinėti. (21:35, LL4, vyras, 31 m.)*

Keli informantai su tautybe sieja ir sunkumus įsidarbinant. Tačiau, pasak in-
formantų, sutrukdyti gauti norimą darbą greičiau gali lietuvių kalbos nemokėji-
mas, negu priklausymas, pavyzdžiui, rusų etninei mažumai. Pats rusakalbis in-
formantas, turintis savo verslą, nepriėmė į darbą rusakalbio asmens dėl to, kad
jis nemokėjo lietuvių kalbos, nors jo profesiniai įgūdžiai buvo tinkami darbui: *Jis
prašėsi pas mane į darbą ir aš atsisakiau, bet nepasakiau, kodėl ne[priėmiau], bet
įtaka sprendimui buvo būtent kalba. (34:39, LL1, vyras, 34 m.) <...> Medicina
toks dalykas, kur negali būti dviprasmybių ir žmogus jeigu nesupras, ką tu jam
pasakei, gali iškilti, sakykim, tokių teisinių dalykų. (36:05, LL1, vyras, 34 m.)*

Buvimas rusakalbiu kaip pageidaujamas tapatumas norimam darbui gauti

Pasak Šliavaitės, tapatumo su tam tikra politine bendruomene jausmas yra
kuriamas per socialinius, ekonominius aspektus, t. y. valstybės piliečiams su-
teikiamą socialinio saugumo lygį (Šliavaitė; 2012). Tačiau pastarojo (interview
LL4) ir kitų respondentų socialinis saugumas neretai susiejamas su įsitvirtinimu
darbo rinkoje ir lietuvių kalbos mokėjimu. Interview metu neretai responden-
tai pabrėždavo ir įsitvirtinimo darbo rinkoje aspektus, kurie tapo ypač aktualūs
Visagine po Ignalinos atominės elektrinės uždarymo. Ši pašnekovė pokalbyje
mini vyro tėvus, kuriems po atominės elektrinės uždarymo buvo ypač sunku iš-
gyventi, tačiau savo poziciją darbo rinkoje informantė laiko sėkminga ir jokios
diskriminacijos darbe ar įsidarbinant dėl tautybės ji sakosi nepatyrusi.

Tyrėjas: Kaip pavyko įsidarbinti, ar nesat patyrusi kažkokio tai nepatogumo?

Informantė: Kažkaip tai nepatyrčiau, tiesiog darbą man pasiūlė ir pakvietė. (15:34,
LL8, moteris, 28 m.)

Rusų kalbos mokėjimą ši informantė laiko net privalumu įsidarbinant, o gerą rusakalbį darbuotoją, pasak pašnekovės, net sunku rasti. Informantės nuomone, galima teigti, jog išvirtinimui darbo rinkoje svarbus nebūtinai geras lietuvių kalbos mokėjimas, bet ir kompetencija bei socialiniai ryšiai.

Iš informantų interviu galima spręsti, kad rusų tautybė (ar bet kokia kita tautybė) nėra didelis trukdis įsiliesti į Lietuvos visuomenę. Ši moteris sugebėjo gauti gerą išsilavinimą, darbą, įsiliesti į bendruomenę savo jėgomis. Ji suvokia, kad galima ir puoselėti savo tautybę ir kartu darniai gyventi kitokioje visuomenėje.

Pas ją [kalba apie dukterį] toks entuziazmas <...> Noriai užsiima lietuvių kalba ir dainuoja muzikos mokykloje. Išmoks tą lietuvių kalbą. (14:38, LL8, moteris, 28 m.)

Informantė pastebi ir kartų skirtumus: *Anksčiau [nemokėjo lietuviškai] rusakalbiai, bet dabar ne, paklausi lietuviškai, ir atsako tau [lietuviškai]*. (17:00, LL8, moteris, 28 m.)

Priklausymas rusų etninei mažumai gali būti traktuojamas kaip viena iš teigiamų asmens savybių, kuri palengvina įsidarbinimą tam tikrais atvejais. Pavyzdžiui, vieno atlikto interviu su gydytoju, kilusiu iš Visagino, duomenys leidžia daryti prielaidą, jog priklausomai nuo ligoninės skyriaus vedėjo tautybės atitinkamai ir darbo kolektyvas kartais gali būti formuojamas tautybės ar bent jau lingvistiniu pagrindu. Tačiau etninė tapatybė, remiantis šio informanto pasakojimu, neturi įtakos įsidarbinimui privačioje sferoje. Šio respondento manymu, laisvai kalbantis lietuviškai rusų tautybės asmuo turi vienodas sąlygas Lietuvoje gauti darbą kaip ir lietuvis, tačiau lietuvis, nemokantis rusų kalbos Visagine sunkiau ras darbą negu rusas kalbantis lietuviškai:

Lietuviams lengviau, ir dabar, pavyzdžiui, jeigu eini per koridorių, ten jeigu kažkoks specialistas arba darbuotojas jisai rusas, jeigu viršininkas – iškart lietuvis. Pas mus jau taip. (31:55, LL4, vyras, 31 m.)

Kadangi dalyvavimas darbo rinkoje yra vienas svarbiausių integracijos indikatorių, svarbu aptarti, kokių galimybių rusai turi dalyvauti darbo rinkoje, nuo ko tai priklauso ir ką informantas galvoja apie emigraciją. Kaip vieną pagrindinių problemų, su kuriomis susiduriama ieškant darbo, informantas įvardijo savo atominės energetikos specialybę: *Pas mane labai „siaura“ specialybė – energetika. Ir aš visą gyvenimą dirbau su energetika, jeigu tai būtų kažkokia statyba, man būtų lengviau surasti darbą*. (36:45, LL4, vyras, 31 m.) Kalbantis su šiuo informantu išryškėja nusivylimas pasirinkta specialybe ir siekta profesija, kuri tampa nenaudinga. Pastebimas ir nusivylimas valstybe, kuri negali užtikrinti šios visuomenės dalies profesinio tęstinumo Lietuvoje: *Mūsų vyriausybė negalėjo normaliai uždaryti seną elektrinę, o tai ką kalbėti apie naujos elektrinės statybą. Ir visi šiti neapibrėžtumai...* (13:45, LL4, vyras, 31 m.) Galima daryti prielaidą, kad dauguma buvusių elektrinės darbuotojų susiduria su šia problema. Įgyta

specialybė ir siektas profesinis statusas tarsi praranda perspektyvumą, ir tautinės mažumos susiduria su ekonominėmis nesėkmėmis, kurios įveikiamos išvykstant dirbti į kitas Europos šalis. Informantas šiuo metu gyvena Visagine su nedarbinga žmona ir dviem vaikais, dirba energetikos srityje, tačiau nėra patenkintas socialine padėtimi. Savo gyvenimą įvardija kaip gyvenimą *nuo atlyginimo iki atlyginimo*. Tokios aplinkybės skatina vis dažniau pagalvoti apie emigracijos galimybes. Tiesa, pasak jo, tai padarytų tik jau turėdamas darbą užsienyje ir būtent tokį, kuris būtų susijęs su jo specialybe: *Aš nenoriu išvažiuoti, ten ieškoti darbo, plauti indus*. (16:20, LL4, vyras, 31 m.)

Informantams kalbant apie Lietuvą ir Rusiją, išryškėja palankus požiūris į Lietuvą ir ES, daugiausia susijęs su pragmatinėmis gyvenimo sąlygomis, kurios informantų įvardijamos kaip *europietiškas gyvenimas*. Tai siejama su palankia socialine, politine, teisine aplinka, saugumu ir gerove. Aptariant informantų santykį su Rusija, daugiausiai akcentuojamas siekis šeimoje išsaugoti rusiškas šaknis ir kultūrą, dėl to ir politinis domėjimasis Rusijos gyvenimu nėra visiškai nutrūkęs. Informantai vardijo televizijos laidas, kurias jie kartais žiūri, pabrėždami, kad nemažą dalį informacijos jie gauna ir kitomis kalbomis internete, lygindami savo įpročius su tėvų / senelių, kurie daugiau informacijos gauna iš televizijos laidų. Vienas informantas, daug keliavęs, dirbęs svečiose šalyse (Anglija, Italija, Vokietija, Kipras), kalbantis keturiomis kalbomis, paklaustas apie santykius su Rusija ima kalbėti apie globalizaciją, kurią supranta kaip galimybę keliauti, kaip būdą atrasti ir realizuoti save svečiose šalyse, tobulėti ir kaupti patirtį. Šis informantas buvo išvykęs net į kelias Europos šalis, jose gyveno ir dirbo. Tačiau grįžo į Lietuvą, kaip ir ne vienas jo draugas, nes suprato, kad bet kurioje užsienio šalyje jis tegali būti darbininkas, uždirbantis pinigus ir juos išleidžiantis savo poreikiams tenkinti, o Lietuvoje, kuri yra *dar ne Europa* (08:35, LL5, vyras, 26 m.), ir pačiame Visagine galima rasti daugybę būdų save realizuoti, įgyvendinti projektus, kurti ir atrasti kažką nauja. Informantas save vadina *idėjiniu patriotu*, tikru visaginiečiu. Jis turi galimybių vėl išvykti ir rasti darbą, tačiau lieka Visagine ir pabrėžia, kad *čia [Visagine] gali kažką pakeisti, o ne tik tuščiai dirbti, gali kažką sukurti, kad darytų teigiamą įtaką kitiems žmonėms, vaikams*. (10:15, LL5, vyras, 26 m.)

Pilietybė kaip pageidaujamas tapatumo bruožas ir etniškumas kaip nepageidaujamas tapatumas

Kalbant su informantais paaiškėjo, kad nusakant jų padėtį visuomenėje, svarbus išlieka pilietybės klausimas. Pagal įstatymą, po 1990-ųjų Lietuvos pilietybę galėjo gauti visi norintys ir tuo metu Lietuvos Respublikoje nuolat

gyvenę žmonės. Šia galimybe ir pasinaudojo vienas respondentas. Nors pilietybės teisinis statusas suteikia daug teisių pačioje valstybėje, įsitvirtinant darbo rinkoje ar politikoje, tačiau respondentas labiau akcentavo pilietybės reikalingumą kaip galimybę laisvai keliauti į kitas Vakarų ar ES šalis ir galimybę jose dirbti:

Aš dabar galiu nuvažiuot į kitą šalį dirbt. Ne tik į Europą, bet ir netgi į Australiją, Naująją Zelandiją ir į Afriką. Nelabai tai lengva, bet galima. O jeigu aš gyvenčiau Rusijoje, tai turėčiau daugiau apribojimų šitam dalyke, nes visur reikia vizų... Pavyzdžiui, su Lietuvos pasu aš galiu netgi į Pietų Afriką važiuot be jokių vizų. (14:44, LL4, vyras, 31 m.)

Tai rodo, kad pilietybės turėjimas labiau suprantamas ir vertinamas kaip atviras kelias į Europos Sąjungos ar kitas valstybes, o ne kaip siekis būti pilnaverčiu visuomenės nariu, kalbant apie politinį, visuomeninį dalyvavimą ir pan., nes pokalbio metu tai nėra akcentuojama. Taigi lietuviškas pasas tautinėms mažumoms turi daugiau praktinės naudos, o aktyvumas organizacijose ar bendruomenėse informantui nėra neįdomus. Tautybės klausimas taip pat yra svarbus nagrinėjant etninių mažumų integracijos klausimą. Respondentas laiko save rusu ir yra išsaugojęs ryšį su Rusija, rusų kultūra, tačiau ir apie gyvenimą Lietuvoje atsiliepia palankiai. Nors pašnekovas ir pabrėžia, kad savo tautybės nutylėti niekada nėra tekę, tačiau vėliau išryškėja ir tam tikri prieštaravimai rusų tautybės atžvilgiu:

Bendravimo prasme, kaip pas mus rusų miestas, tai visi rusai. (25:55, LL4, vyras, 31 m.)

Užsienyje man tai būtų geriau, kad mane laikytų už kažkokį ten, nežinau, ar lenką, ar olandą, bet tik ne už rusą, nes jeigu rusas tai iškart stereotipai... (26:20, LL4, vyras, 31 m.)

Kaip galima pastebėti, rusų tautybės pranašumas siejamas su bendravimu Visagino mieste, kuris ir yra išskirtinis tuo, jog jame didžiąją gyventojų dalį sudaro kitataučiai. Visaginas informanto įvardijamas kaip *rusų miestas*, kuriame tikriausiai integracijai nebuvo ir nėra skiriamas didelis dėmesys dėl tam tikros gyventojų etninės sudėties, kurią lėmė atominės elektrinės statyba ir didelis kitataučių susitelkimas būtent šiame mieste. Tačiau užsidarius atominei elektrinei ir gyventojams netekus pagrindinio industrinio objekto, ima ryškėti kitos rusų etninės mažumos problemos, susijusios su įsidarbinimo galimybėmis, statuso siekimu bei stereotipais. Iš interviu galima spręsti, jog rusų etninei mažumai sunkiau pasiekti aukštesnį statusą profesinėje srityje, taip pat tai galioja ir užsienyje, kur jaučiamos stereotipinės nuostatos rusų atžvilgiu. Visa tai apsunkina galimybes darbo rinkoje, kuria socialinį nestabilumą, kurį prieš tai užtikrino darbas atominėje elektrinėje.

Dėl ekonominių sunkumų informantas neatmeta ir emigracijos galimybes, ypač turint omenyje palankias sąlygas Europos Sąjungoje. Informantas teigia, jog daugelis jo draugų yra išvažiuavę dirbti ir gyventi į kitas Europos šalis. Taip būtų galima paaiškinti ir vis mažėjantį gyventojų skaičių Visagine: *Jaunimui, visiems, rūpi tik baigti mokyklą ir beveik vienetai tik nori toliau studijuoti, kažką tenai daryti, o visi kiti išvažiuoti į Angliją, Airiją, Vokietiją.* (35:05, LL4, vyras, 31 m.). Nors interviu atskleidė, kad informantas gana patenkintas kultūriniu gyvenimu Visagine ir Lietuvoje, tačiau vienas svarbiausių lieka ekonominis aspektas, skatinantis jį vis dažniau pagalvoti apie šeimos emigracijos galimybę.

Analizuojant, kokie informantų santykiai su Lietuvos ir Rusijos valstybėmis, kas juos su šiomis valstybėmis sieja, išryškėja, kad lietuviškumas ir rusiškumas yra individualūs, situaciniai ir instrumentiškai pasirenkami tapatumo fragmentai. Tiek lietuviškumas, tiek rusiškumas gali įgyti *pageidaujamo* ar *nepageidaujamo* tapatumo bruožų:

Su Lietuva sieja, kad man čia patinka gyventi, aš jau pripratau prie tokio gyvenimo daugiau europietiško, kur visi šypsosi. (05:35, LL4, vyras, 31 m.)

Man čia patinka gyventi, gera gamta, čia daug ežerų, mano vaikam labai gerai čia augti. (06:15, LL4, vyras, 31 m.)

Interviu atskleidžia, kad lietuviško ar rusiško tapatumo *pageidaujamumas* ar *nepageidaujamumas* yra ne tik individualus, kontekstinis, situacinis ir utilitaristinis, tačiau kartu ir *primetamas* išoriškai dėl socialinių normų, suvaržymų ir socialinės kontrolės per masinės žiniasklaidos priemones ir medijas:

Kas ten (Rusijoje) vyksta, tai jų reikalas. <...> Jeigu būtų toks klausimas dėl pervažiavimo į kitą šalį, tai aš geriau į Europą ar netgi į Pietų Afriką negu į Rusiją. <...> Yra giminės (Rusijoje), tėvo giminėj jau visi mirę, liko tik jo brolio sūnus ir viskas, o pas mamą liko dvi seserys ir jų dukros. <...> Aš turiu ten (Rusijoje) giminių, bet Rusija nepripažino manęs kaip savo piliečio. <...> Į mokyklą, jeigu po to eis (dukra), vis tiek eis į rusų. (06:15 - 22:35, LL4, vyras, 31 m.)

Taigi lietuviškumas ir rusiškumas informantams yra individualūs, situaciniai ir instrumentiškai pasirenkami tapatumo fragmentai, o tam tikrame kontekste tiek lietuviškumas, tiek rusiškumas gali įgyti *pageidaujamo* ar *nepageidaujamo* tapatumo bruožų, o šie bruožai aktyvuojami tam tikrose kasdieninėse socialinėse sąveikose.

Išvados

Globalizacijos procesų sparta, europinė integracija, ekonomikos internacionalizacija, teritorinis mobilumas, migracija ir dažnesni skirtingų kultūrų kontaktai tarsi sudaro prielaidas diskutuoti apie tautinio tapatumo svarbos mažėjimą,

tautinio tapatumo nykimą ar fragmentaciją. Šiame straipsnyje norėta patyrinti, kokias jaunų rusakalbių tapatumų fragmentacijas administracinėmis ribomis apibrėžtame mieste sukuria saistymasis su keliomis valstybėmis, gyvenant vietoje, kurioje informantai atsirado dėl planinės tėvų *imigracijos* iš TSRS.

Globalizacijos ir europeizacijos kontekste tautinis tapatumas informantams – jauniems rusakalbiams Visagine – neatrodo labai prasminga ir svarbi kategorija. Kalbant apie straipsnyje nagrinėtas jaunų rusakalbių visaginiečių patirtis, galima būtų sakyti, kad jiems tautinis tapatumas nėra ypač reikšminga biografijos detalė. Vis tik tam tikrose kasdieninėse sąveikose su nacionalinės daugumos atstovais tautinio tapatumo ir nacionalinio priklausymo jausmas yra aktyvuojamas. Interviu duomenys parodė, kad daugelyje kasdieninių sąveikų rusakalbių informantų nacionalinio priklausymo jausmas nėra svarbus. Lietuva kaip gimtoji šalis ir šalis, kurios piliečiai yra informantai, jiems yra tokia pati gimtoji šalis, kokia Rusija buvo jų tėvams, ir visos socialinės, ekonominės ir kultūrinės sąveikos tarp žmonių gyvenant Lietuvoje jiems yra pažįstamos, artimos ir nuspėjamos. Taip pat artima ir nuspėjama informantams yra ir ES erdvė (dėl šalių narių piliečiams suteikiamų teisių dirbti, keliauti ir pan.), kuri jų suvokiama kaip tam tikra priešingybė Rusijai, kurios erdvė geriau pažįstama ir nuspėjama buvo informantų tėvams. Stipresnis informantų tautinio tapatumo ir nacionalinio priklausymo jausmas yra aktyvuojamas tam tikrose socialinėse, ekonominėse ir kultūrinėse sąveikose (situacijose), susijusiose su darbo rinkos ar švietimo institucijomis.

Lietuvių kalbos vartojimas informantų tarpe labiau sąlygojamas objektyvių prisitaikymo prie aplinkos priežasčių. Informantai lietuvių kalba kalbasi formalizuotoje socialinėje aplinkoje (darbo vietoje, ugdymo įstaigoje). Neformalioje asmeninėje erdvėje vartojama gimtoji kalba, tačiau pasitaiko atvejų, kai gimtoji kalba pakeičiama į lietuvių, nors rusakalbių informantų bendravimo tarpusavyje lietuvių kalba fenomenas negali būti traktuojamas kaip visiškos asimiliacijos padarinys. Daliai informantų priskyrimas prie rusakalbio kategorijos lėmė sunkesnes mokymosi sąlygas valstybinėse mokymo įstaigose, tačiau ne konkrečios tautinės priklausomybės aspektu, o dėl bendro neigiamo požiūrio į kitataučius (pvz., tam tikras dėstytojų universitete elgesys, kuris informantų suvokiamas kaip diskriminacinis). Patiriami sunkumai integruojantis į darbo rinką, pavyzdžiui, negalėjimas gauti norimo darbo, dažniau siejamas su žinių ar kompetencijų trūkumu (pvz., nepakankamu lietuvių kalbos mokėjimu), negu su tautine priklausomybe ar diskriminacija, o kartais rusakalbio kategorija gali būti ir privalumas tam tikroje konkrečioje sferoje norimam darbui gauti. Kita vertus, įdomu pastebėti, kad informantai neretai savo asmeninės socialinės / ekonominės padėties blogėjimą pateisino rusakalbio tautybės kategorija, o socialinė ir ekonominė sėkmė nebuvo susiejama su kokia nors tautiškumo kategorija.

Aptariant santykį su Rusijos valstybe, *rusiškumas* pabrėžiamas kaip siekis puoselėti kultūrinės informantų kilmės šalies vertybes, bet pilna ekonominė, socialinė ir kultūrinė jaunų informantų savirealizacija (ir jos galimybės) dažniau siejama su Lietuva arba Europos Sąjunga. Informantų interviu išryškėja ir Rusijos priskyrimo ar nepriskyrimo Vakarams aspektai (žr. Ismailov, Ganieva 2013). Viena vertus, informantai Rusiją suvokia kaip vakarietiškos kultūros ir vakarietišku vertybių valstybę, kita vertus, Rusiją laiko turinčia stiprų etninį bendruomenės įvaizdį ir stiprią etninę kultūrą, kuri skiriasi nuo kitų Europos valstybių ar suvokiama net kaip priešinga (pvz., mažiau demokratiška ir mažiau individualistinė) europietiška. Interviu metu atsiskleidė informantų būtinybė nuolat balansuoti įtampą tarp kelių priklausymo kategorijų: priklausymo šaliai, kurios piliečiai jie yra, ir priklausymo Rusijai (ar kitai TSRS šaliai), kurios piliečiai buvo / yra jų tėvai / seneliai / globėjai, bei priklausymo Visagino miestui ir buvimo Lietuvos ir Europos Sąjungos piliečiu. Brėždami ribas tarp Lietuvos, Visagino, Rusijos ir Europos Sąjungos informantai konstruoja, perkuria ir sustiprina savo nacionalinio tapatumo ir priklausymo jausmą. Būtent braižant šias ribas ir konstruojamas informantų *pageidaujamas* arba nuslepiamas *nepageidaujamas* tautinis tapatumas, kuris yra individualus, situacinis ir fragmentiškas. Toks nuolatinis ribų tarp kelių valstybių *braižymas* kelia įtampą ir nerimo jausmus, pažymėtus kultūrinės atskirties, susvetimėjimo bruožais, o gyvenimas Visagine reiškia kasdieninius bandymus išlaikyti pusiausvyrą tarp šių įtampų.

Informantų nuomone, pagrindinė priemonė šiai įtampai ir nerimui sumažinti yra socialinio ir ekonominio statuso pakėlimas (siejamas su finansinių sąlygų pagerėjimu), todėl jie renkasi įvairias strategijas. Pirmoji – *susitaikymo strategija*, kuri reiškia siekį integruotis ir įsitvirtinti Visagine, kur gyvenimas tarp *savų* yra priimtina erdvė internalizuoti ir dvejopus (ar trejopus, ketveropus) nacionalinio priklausymo jausmus. Tai ir įsivaizduojamo ar realaus sugrįžimo į tėvynę (Rusiją) strategija, pažymėta nacionalinių *namų* idealizavimu (pvz., vienos informantės atveju – vedybos su Rusijoje gimusiu asmeniu ir studijos Rusijos universitete). Antroji strategija atsispindi ryškiaame dalies informantų postnacionaliniame identitete, kuris racionaliai pasirenkamas savo identitetą apibrėžiant kosmopolitiškumo ir pasaulio piliečio bruožais. Tautinis identitetas ir nacionalinis lojalumas šiuo atveju tampa nesvarbus, o svarbesnė tampa socialinio statuso (klasės) pasiekimo dimensija. Su šia strategija susijusi ir informantų teritorinio-socialinio mobilumo strategija, siejama su *migravimu* į Vilnių, potencialių galimybių miestą, arba migravimu į Vakarų šalį (Airiją, Didžiąją Britaniją, vieno informanto atveju – Pietų Afriką, kur išvystyta atominė energetika).

GAUTA 2014 11 12
PRIIMTA 2014 12 14

LITERATŪRA

- Allena, M., Ainley, P. (2011). The precariat: the new dangerous class. In: *International Studies in Sociology of Education*, p. 255–261.
- Appadurai, A. (2003). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Balibar, É. (1991). Racism and politics in Europe today. In: *New Left Review*, p. 5–19.
- Baločkaitė, R. (2010). Post-soviet transitions of the planned socialist towns: Visaginas, Lithuania. *Studies of Transition States and Societies*, 2(2) p. 63–81.
- Basch, L., Glick-Shiller, N., Blanc-Szanton, C. (1993). *Nations unbound: Transnational projects, postcolonial predicaments and deterritorialized nation-states*. London: Routledge.
- Baubinas, R., Burneika, D. (2001). Social consequences of Ignalina NPP closure. *Geografija*, 37(1), p. 69–75.
- Brubaker, R. (1994). Rethinking nationhood: Nation as institutionalized form, practical category, contingent event. *Contention*, 4(1), p. 3–14.
- Brubaker, R. W. (1989). *Immigration and the politics of citizenship in Europe and North America*. Lanham: University Press of America.
- Čiubrinskas, V. (2011). *Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Čiubrinskas, V., Kuznecovienė, J. (2008). *Tautinio identiteto antropologinio tyrimo klausimai. Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Collinson, S. (1995). *Europe and international migration*. s.l.: Pinter Pub Ltd.
- Eriksen, T. H. (1997). The Nation as a human being – a metaphor in a mid-life crisis? In: *Siting Culture*. London: Routledge.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Holton, R. J. (2011). *Globalization and the nation state*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ismailov, M., Ganieva, N. (2013). In search for the Russian national identity: Do history textbooks hold the answer? *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, 5(2), p. 366–392.
- Johnson, M. (2014). Introduction: precariat. *Global Discourse*, 3(3–4), p. 385–387.
- Kasatkina N., Marcinkevičius A. (2009). *Rusai Lietuvos Respublikos visuomenėje 1918–1940 m. Istorinės retrospektyvos konstravimas*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Kasatkina, N. (2003). Istorinės diasporos šiuolaikinėje Lietuvoje visuomenėje. *Filosofija. Sociologija*, 2, p. 37–43.

- Kasatkina, N. (2007). Русские в современной Литве: меньшинство, диаспора или часть гражданского общества. *Etniškumo studijos*, 2007(2), p. 18–42.
- Kasatkina, N., Beresneviciute, V. (2006). Ethnic structure, inequality and governance of the public sector in Lithuania. In: *Ethnic Inequalities and Public Sector Governance*. s.l.:UNRISD /Palgrave Mcmillan, p. 31–48.
- Kasatkina, N., Leončikas, T. (2000). *Lietuvos etninių grupių adaptacijos kontekstas ir eiga. Tyrimo modelis*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas.
- Kasatkina, N., Leončikas, T. (2003). *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Kearney, M. (1995). The local and the global: The anthropology of globalization and transnationalism. *Annual Review of Anthropology*, p. 547–565.
- Lichačiova, A. (2013). Visagino socio-lingvistinė specifika ir perspektyvos. In: *Miestai ir kalbos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 185–216.
- Matulionis, A. V. (2005) Lietuvos visuomenės struktūravimasis. *Filosofija, sociologija*, 4, p. 44–52.
- Matulionis, A. V. (2009). *Išjudintas lietuviškasis identitetas: alternatyvos ir perspektyvos. Apskrito stalo diskusija (moderatorius A. V. Matulionis)*. Vilnius: VDU / STI.
- Morris, L. (1997). Globalization, migration and the nation-state: the path to a post-national Europe. *The British Journal of Sociology*, 48(2), p. 192–209.
- Parekh, B. (2008). *A new politics of identity: Political principles for an interdependent world*. London: Palgrave Macmillan.
- Ranonytė, A. (2004). Tautinis ir europinis tapatumas: suderinamumas ir raiška. *Filosofija, sociologija*, 4, p. 1–9.
- Sassen, S. (2006). *Territory, authority, rights: From medieval to global assemblages*. Oxfordshire: Princeton University Press.
- Schuck, P. H. (1989). Membership in the liberal polity: The devaluation of American citizenship. *Georgetown Immigration Law Journal*, 3, p. 1–18.
- Šliavaitė, K. (2012). Etninės mažumos darbo rinkoje: kalbos, pilietybės ir socialinių tinklų reikšmė (Visagino atvejis). *Etniškumo studijos*, 2, p. 103–125.
- Smith, A. D. (1995). *Nations and nationalism in a global era*. Cambridge: Polity Press.
- Soysal, Y. N. (1994). *Limits of citizenship: Migrants and postnational membership in Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
- Standig, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class*. New York: Bloomsbury Academic.
- Stewart, T. A. (1997). *Intellectual capital. The new wealth of nations*. New York: Doubleday / Currency.
- Suny, R. G., Martin, T. (2001). *A state of nations: Empire and nation-making in the age of Lenin and Stalin*. Oxford: Oxford University Press.
- Taljūnaitė, M. (1992). *Gyvenimo sankirtos*. Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir

teisės institutas.

Taljūnaitė, M. (2008). Tęstinių tyrimų galimybės pažinti kartos socialinį kelią. *Filosofija. Sociologija*, 2, p. 76–86.

Tolz, V. (1998). Forging the nation: National identity and nation building in post-communist Russia. *Europe-Asia Studies*, p. 993–1022.

Urban social and economic context and national identities: the case of Visaginas in Lithuania

Liutauras Labanauskas

LITHUANIAN SOCIAL RESEARCH CENTRE, INSTITUTE OF SOCIOLOGY

A. GOŠTAUTO G. 11, LT-01108 VILNIUS

E-MAIL: LIUTAURAS.LABANAUSKAS@GMAIL.COM

Ethnicity Studies, 2014/2. P. 125–143 © Lithuanian Social Research Center, 2014

ABSTRACT: The formation of transnational communities is usually analysed in the context of international migration, but less frequently of the city as a socio-cultural space and the context of national self-identification complexity. This article aims to analyse the impact of the processes of globalisation on the fragmentation of national identity and presents the results of a fieldwork based on 15 interviews and a number of observations conducted in the town of Visaginas with young Russian speakers in order to answer the question of what political, social, ethnic, cultural and linguistic fragmentation of identities defined by administrative boundaries of a city creates national belonging and identification with several countries. The analysis of the empirical investigation has also shown that the national identity of young Russianspeaking Lithuanian citizens in Visaginas is constructed in the processes of globalisation and transnationalism, and that globalisation causes diversification and fragmentation of their feeling of national belonging and identity.

Keywords: Visaginas, Lithuania, Russia, planned immigration, national identity.